

„**POSLJEDNJA VEČERA**“ U HVARU - **RASKOŠNA SPOMENICA**

U članku se problematizira hvarska slika „Posljednja večera“: zaključuje se da je slika jedna od nekoliko iste tematike, koje je slikar Palma Mlađi (Venecija, oko 1548.-1628.) izradio sa svojim pomoćnicima, a hvarsku sliku sa suradnikom Matejem Pončunom (Venecija 1583.- 1663). Radi dva lika na slici, koji su odjeveni poput hrvatskih ratnika, i jednog ranjenika, pretpostavlja se, da slika komemorira veliku pobjedu hrvatske vojske protiv Turaka kod Siska 1593., te da je slika dar zahvalnosti Austrijskog dvora Franjevačkom samostanu, za prihvata i njegu ranjenika.

Ključne riječi: „Posljednja večera“; franjevački samostan Gospe od Milosti - Hvar; Palma Mlađi; Matteo Ponzoni; bitka kod Siska 1593.

Kao i drugi Hvarani, od malena sam slušala lijepe opise onoga što prikazuje slika „Posljednja večera“ iz Franjevačkog samostana Gospe od milosti u Hvaru. Uz priču je slijedila predaja o zahvalnom slikaru, kojega su franjevci liječili i njegovali, a on je samostanu poklonio ovu vrijednu sliku, na kojoj se krije i njegov lik. Kasnije, za vrijeme studija, slušala sam iscrpno predavanje koje je o slici održao profesor Kruno Prijatelj, i počela više cijeniti sliku. Profesor Prijatelj sliku pripisuje školi venecijanskog umjetnika Jacopa Negrettija, poznatijeg kao Palma Mlađi¹. Podudarnostima u stilu i drugim odlikama slika Palme Mlađeg, dodao je jaki argument kada je otkrio, da je 1604. godine Palmina radionica izradila veoma sličnu sliku, „Posljednju večeru“ za franjevačku crkvu u Portogruaru.²

¹ Slika je temom više studija povjesničara umjetnosti, što je naglašavao i prof. Prijatelj. U svom radu (Opet oko posljednje večere u Hvaru, *Studije za povijest umjetnosti u Dalmaciji* III, Društvo povjesničara umjetnosti Dalmacije, Zagreb, 1975., 33-39) navodi bilješku biskupa Ivana Dominika Stratika, koji sliku pripisuje Matteu Roselliju iz Firence. Nije pronađen vjerodostojan zapis o narudžbi slike, potpis MAT nije nedvojbena. Postoje i druga, također dobro obrazložena, mišljenja o mogućem autoru: Grgo Gamulin sliku pripisuje Matteu Ingoliju, Dorotea Westphal (Malo poznata slikarska djela XIV do XVIII stoljeća u Dalmaciji., *Rad JAZU*, 1937.) pripisuje ju Matteu Ponzoniju, također i Radoslav Tomić (O Mateju Ponzoniju Pončunu u Engleskoj, Italiji i Hrvatskoj, *Kulturna baština* 24-25, Split, 1994., 25-29). Drugi slikari kojima se hvarska slika pripisuje nemaju u svojim opusima dovoljno sličan rad kao poveznicu s hvarskom slikom, kao Palma. Izuzetak je Sante Peranda (Venecija, 1566 - 1638., učenik Palme Mlađeg, koji ipak nije uziman u obzir kao mogući autor ili koautor hvarske Posljednje večere. Njemu se pripisuje slika Posljednja večera koja nalikuje na slike i studije Palme Mlađeg iste tematike toliko, da je u svom članku Kruno Prijatelj naziva „Posljednja večera“ *Jacopa Palme Mlađeg u Galleria Lorenzelli u Bergamu*. U novije vrijeme Stefania Mason Rinaldi sliku pripisuje Perandi, datira oko 1611. , te uspoređuje s platnom Perande iste tematike u crkvi svetog Martina u Coneglianu.

² Sada se nalazi u katedrali sv. Andrije u Portogruaru. Slika je potpisana i datirana. Kruno Prijatelj je

Palma Mlađi i suradnik Matej Pončun , Posljednja večera, Franjevački samostan u Hvaru

Obilazeći povremeno franjevački samostan i njegovu znamenitost, divila sam se jednostavnosti i jasnoći ključnog odlomka iz evanđelja postavljenog na veliko slikarsko platno. Prizor sudionika oproštajne pashalne večere, raspoređenih duž i uokolo velikog stola postavljenog kao potkova komponiran je u zakašnjeljoj, renesansnoj „divnoj simetriji“, koja je drugdje već bila ustuknula pred razigranošću manirizma i baroka.³ Razmišljanje o odnosu glavnih i sporednih likova izvornog sinopsisa slike, osmišljenog za naručitelje i prvobitne gledatelje,⁴ pretočen je u ovu, donekle osobnu priču o hvarskoj umjetnici, koju pohađaju i bezbrojni posjetitelji.

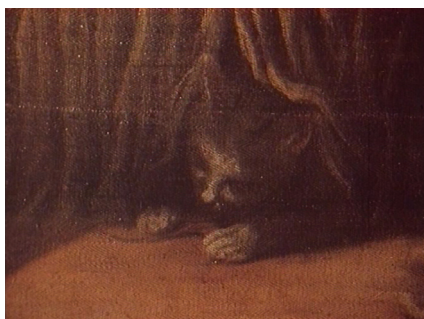

Palma Mlađi , Posljednja večera, crkva sv Andrije u Portogruaru, dio

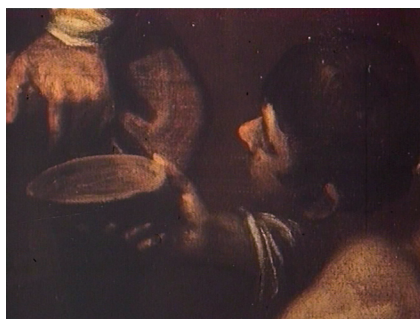
napisao scenarij za dokumentarni film (HRT, 1976), u kojem je govorio o problemu atribucije i stila obje slike, hvarskoj i onoj u Portogruaru. Ograuđuje se po pitanju direktnog udjela Palme Mlađega u odnosu na suradnike iz njegove botege.

³ O Palminom slikarstvu piše Zoraida Demori Staničić: *Palmin glas i ugled koji je u svoje vrijeme uživao možda danas i nisu sasvim jasni, ali su vjerojatno proizlazili više iz tehničkog perfekcionizma i jasnoće nego li vrednovanja stila. ... Mnogobrojni će ga slijediti, pa će na razini morfologije biti i dalje neobično teško razlikovati ga od mnogobrojnih sljedbenika.* - Palma Mlađi i protureformacija: Slika sv. Hijacinta u Starom Gradu na Hvaru, *Radovi instituta za povijest umjetnosti* 16/1992., 97-105.

⁴ U 17. stoljeću pristup slici su imali gotovo isključivo muškarci, redovnici, pomorci, bratimi... Ženama je bio zabranjen pristup u prostore samostana.

Posljednja večera u Hvaru, dio

Posljednja večera u Hvaru, dio

Slika osvaja mirom, kojim zrače Krist i okupljeni učenici, ozbiljnih, spokojnih lica unatoč upravo najavljenom izdaji i mucu koja predstoji. Takvo svečano i tiho ozračje ustanovljenja euharistije očekuje se i postiže prilikom razrađenog crkvenog obreda sakramenta, ali je netipično za proizvoljnu atmosferu kojoj su bili skloni umjetnici manirizma.⁵ Miruju i dvije kućne životinje: pas kod stola⁶ i mačka⁷ koja proviruje kod Judinih nogu. Sudionici prizora komuniciraju odmjerenim gestama, blagim ili zamišljenim uzajamnim pogledima, možda tek šaptom poslužitelja koji s visoko podignutim pladnjem u ruci obilazi oko stola i nešto se usput dogovara s jednim od apostola. Dok Isus šutke daje Ivanu posvećeni kruh, apostol na desnom

⁵ Euharistija nije ustanovljena u hramu već u domu nekog sljedbenika ili čak Isusovom, budući da su u „gornjoj sobi“ apostoli i Marija boravili i nakon Isusova Uzašašća (Djela apostolska), a Pasha se tradicionalno slavi kod svoje kuće. „Posljednje večere“ pojedini autori manirizma kreiraju s puno likova, uključujući žene, djecu, sluge raznih rasa, namjernike, životinje... Kompozicije su ponekad toliko razigrane, da bi buka bila zaglušujuća, ukoliko bismo zamislili zvukove koji prate prizore. Takve su slike npr. Veronesea i Tintoretta. Čak se i iz slike Leonarda da Vincija, koji u kadar postavlja samo Isusa i učenike, osjeća kakofonija koju stvaraju sami apostoli, kad se preneraženih lica pitaju na koga Isus misli kada kaže *jedan će me od vas izdati*. Ono o čemu su svi znalci suglasni kada je u pitanju atribucija Posljednje večere u Hvaru, jest to da se radi o mletačkom slikaru bliskom Palmi Mlađem, što su po definiciji i Ponzoni, Peranda i Matteo Ingoli. U tom smislu pripisivanje autorstva hvarske slike Pončunu nije posve drugačije od formulacije „škola Palme Mlađeg“.

⁶ Pas univerzalno simbolizira vjernost. Na slici poput ove, može se shvatiti kao citat iz evanđelja, koji se odnosi na „nežidove“, koji će postati sljedbenicima (Mk 7, 24-30): *Isus zatim ode odande i povuče se u krajeve tirske i sidonske. I gle: žena neka, Kanaanka iz onih krajeva, iziđe vičući: „Smiluj mi se, Gospodine, Sine Davidov! Kći mi je teško opsjednuta!“ Ali on joj ne uzvрати ni riječi. Pristupe mu na to učenici te ga moljahu: „Udovolji joj jer više za nama.“ On odgovori: „Poslan sam samo k izgubljenim ovcama doma Izraelova.“ Ali ona pride, pokloni mu se ničice i kaže: „Gospodine, pomози mi!“ On odgovori: „Ne priliči uzeti kruh djeci i baciti ga psićima.“ A ona će: „Da, Gospodine! Ali psići jedu od mrvica što padaju sa stola njihovih gospodara!“ Tada joj Isus reče: „O ženo! Velika je vjera tvoja! Neka ti bude kako želiš.“ I ozdravi joj kći toga časa.*

⁷ Mačka je negativan klišej za samoživost i prijetvornost, simbol vruga u srednjem vijeku. Ipak, prisutna je na većem broju slika Bogorodice s djetetom te ima i pozitivan aspekt, predstavlja dom i majčinstvo kao u Egiptu, nezavisnost i slobodnu volju. U prisutnosti Bogorodice ukazuje na njezin dragovoljni pristanak da bude Mesijina majka, a u Judinoj blizini upozorava na osobni izbor Jude da bude njegov izdajnik. Mačka na hvarskoj slici zabavlja se ulovljenim mišem, kojemu se vidi dugi rep, tako da je pozitivna konotacija i time potvrđena.

kraju stola, čija gesta rukom istovremeno nudi i poziva,⁸ poslužuje polegnutog mladića koji mu pruža svoju posudicu.⁹

Prostorija, u kojoj se sve događa, „gornja soba“, kako navodi evanđelje, osmišljena je kao galerija u vizualnom produžetku blagovaonice u kojoj se nalazi slika. Kako je blagovaonica samostana u prizemlju, a slika postavljena na visini od 170 cm od poda i seže do stropa,¹⁰ na desnoj strani slike naslikana je kamena ograda stubišta, kojim se pristupa prostoriji posljednje večere, čime se naglašava da je soba „gornja“ i pojačava koncepcija preplitanja stvarnosti i slike. Dio zida nasuprot promatraču, pred kojim je prostrt stol, nose četiri ugrađena stupa kao kod pregrađenog portika.¹¹

Po sredini zida, odnosno slike, iza skupine u čijem je središtu Krist, vidi se oveći prozor i nebo koje prekrivaju oblaci nagovješćujući tamu sutrašnjeg dana.

Od detalja postavljenog stola, pozornost zaokuplja priprost stolnjak, obično bijelo platno prostrto preko masivne tapiserije¹² čije teške, duge i guste rese dopiru do poda. Uredno, oprano i ispeglano, bez drugog ukrasa do kratko odrezanih resa osnove, svojim bjelasanjem, pregibima i dimenzijama možda je nenapadno ali izravno, umjetnikovo svjedočenje za osporavanu relikviju katoličke crkve: slavno platno Kristovog pokrova, tzv. Torinsko platno.¹³ Uzorak riblje kosti materijala na kojem je slika naslikana pojačava takav dojam.

Bogato ukrašena tapiserija, od koje se vidi široki crveni rub, u kontrastu je s jednostavnošću čistog laganog platna na kojem je Krist blagoslovio kruh i vino, prikazao ih kao žrtvu svojeg tijela i krvi, na gozbi novog saveza ljudi s Bogom. Stari i novi način žrtve i posvećenja simbolički su združeni ali uistinu se ističe da u suštini nisu spojivi.¹⁴

⁸ Gesta *invito* u kirologiji, jeziku gestikulacije rukom, koji služi kako bi poruka slike bila jasnija.

⁹ Pasha je poslužena na metalnim pladnjevima, a mladić pruža posudu smeđe boje, drvenu ili keramičku.

¹⁰ Dimenzije slike su 8 x 2,70 m.

¹¹ Rimski arhitektura, odnosno njezina pregradnja, kakva se može vidjeti u Splitu, na Peristilu. Prostorija izgleda kao da ju je projektirao Andrea Palladio, koji arhitekturi Dioklecijanove palače duguje toliko, da je knjigu o arhitekturi posvetio splitskom nadbiskupu Sforzi Ponzoniju, bratu Matejevom. Druga karakteristična rimska građevina, trijumfalni luk koji se nazire u pozadini, na nekim je slikama Palme Mladega iste tematike izrazitije prisutan, npr. na slici Posljednje večere u Eufrazijevoj bazilici u Poreču. S obzirom na vrijeme u kojemu je slika nastala, simbol pobjede može se odnositi ne samo na trijumf kršćanstva kao takvog, nego Katoličke crkve i njezinih reformi u odnosu na protestantizam i njegove reforme.

¹² *U dvoranu sagovima prostrtu...*, kako se dvorana posljednje večere opisuje u evanđelju, što se vjerojatno odnosilo na tepihe prostrte po podu. Na slici je međutim pod kameni, kao u samostanskom refektoriju, ali stol je prekriven sagom, kako se može vidjeti na brojnim slikama iz razdoblja renesanse i baroka.

¹³ Torinsko platno dugo je 4.42 m i široko 1.13 m, tako da je hvarska slika otprilike dvostruko duža i šira od njega, odnosno četiri puta veće površine. Otkano je u jednom komadu boje bjelokosti s uzorkom riblje kosti. Prema tradiciji, Torinsko je platno mrtvački pokrov u koji je Isus bio prekriven nakon što je skinut s križa. Evanđelja kažu da je Josip iz Arimateje bio taj koji je uzeo Isusovo tijelo, povio ga u čisto platno i položio ga u novi grob. Do 1578. se platno nalazilo u Chamberyju u Savoyi, a nakon toga u Torinu, gdje se i sada nalazi. Umjetnikova sugestija zalaže se za katoličke običaje kojih su se reformatori najviše grozili: hodočašća, štovanje svetaca i relikvija.

¹⁴ O Euharistiji v. članak Adalberta Rebića u knjizi *Biblijske starine* (Kršćanska sadašnjost, 1981.): „Biblijsko judaistički korijeni euharistije kao gozbe“ (213-228).

Palma Mladi i suradnik Sante Peranda, Posljednja večera, galerija Lorenzelli, Bergamo

Palma Mladi i suradnik Sante Peranda, Posljednja večera u Bergamu, dio

Palma Mladi, studija za sliku „Posljednja večera“

Na lijevoj strani pashalne dvorane otvoren je prostor prema kuhinji u kojoj se vide složeni okrugli pladnjevi i majstorski naslikan detalj, dvoje zaokupljenih ljudi u sivkasto bijeloj odjeći.¹⁵

Upravo sporedni likovi, ukupno njih sedmero, njihov smještaj na slici, odjeća i gestikulacija, daju naslutiti da je u podlogu osnovnog, vjerskog motiva slike pažljivo utkana druga priča, važna i vrijedna tolike časti.¹⁶ Osim dvojice u udaljenoj kuhinji i poslužitelja stola u pozadini, u prvom se planu slike ističe još četvero ljudi: mladić koji nosi vodu, mladić koji leži na podu i dvojica u crveno odjevenih muškaraca koji stoje posve na lijevoj strani prizora.

Najupadljiviji je mladić u prvom planu lijevog dijela slike, vodonoša, koji kao da će iz slike iskoračiti, a čup, koji sagnut drži u pruženim rukama, predati gledatelju, koji u stvarnosti stoji pred slikom. Iako su likovi vodonoša često prisutni u scenama gozbi renesanse i baroka, u prikazu „Posljednje večere“ on je navod iz evanđelja. Isus upućuje učenike da pronađu kuću u kojoj će blagovati Pashu, slijedeći čovjeka kojega sretnu da nosi vrč sa vodom.¹⁷ Mladić je odjeven u gradsko, jednostavno, ali lijepo žuto-plavo prugasto odijelo 17. stoljeća.¹⁸ Hlače mu dopiru do listova nogu a košulja je rezana u struku sa našivenim skutima, bez uobičajenih ukrasa na orukavlju ili okovratniku.

Njegova uloga domaćina i mladost označavaju vrijeme i mjesto događaja jer se njegova „suvremena“ svilenkasta odjeća, donekle nalik na kondotijersku, ili nošnju papirnih gardista, prelijeva u bojama Dalmacije¹⁹. Oveća posuda za vodu ima podsjetiti na Isusovo ritualno pranje apostolskih nogu, koje se dogodilo za vrijeme večere, odnosno predstavlja koncepciju čistoće i služenja. Ponekad su na slikama posljednje večere naslikani i vrč i umivaonik. Na jednoj je slici Palma Mlađi prikazao pranje nogu, večeru i molitvu na Maslinskoj gori, a takvih kompozitnih slika ima i od drugih autora.

Za Palmino slikarstvo se, nažalost, često s prizvukom omalovažavanja, govori da je konzervativno i da barokno u njegovu djelu nije moguće pronaći, ali i to da stilske analize nisu od velike koristi jer su neka njegova ranija djela stilski „mlađa“ od kasnijih djela. Tako je i hvarska slika razrađena i elegantna sinteza stvarnog i naslikanog prostora i već opjevanog svjetla, kompozicije i živih boja. Iz tog

¹⁵ Slično raspoređena soba, sa stupovima i velikim prozorom iza Krista, može se vidjeti na slici „Posljednja večera“ pripisanoj Sante Perandi, a okrugli srebrni pladnjevi kojima je naznačen prostor kuhinje i na drugim slikama Palme Mlađega, Tintoretta, Baroccija i drugih.

¹⁶ Na slici je ukupno dvadeset ljudi. Brojevi 12 i 7 odgovaraju darovima i plodovima Duha svetoga. Njihove suprotnosti padaju u dio Judi, kao i broj trinaest. 12 je plodova Duha svetoga: ljubav, radost, mir, strpljivost, velikodušnost, uslužnost, dobrotu, krotkost, vjernost, blagost, suzdržljivost, čistoća. 7 je darova Duha svetoga: mudrost, razum, savjet, jakost, znanje, pobožnost, strah Božji.

¹⁷ Mk 14,13: *I on pošalje dvojicu svojih učenika i kaže im: „Idite u grad; jedan će vam čovjek doći u susret, noseći vrč vode. Slijedite ga.“*

¹⁸ Isus i apostoli odjeveni su u haljine i plašteve, odnosno sugerira se odjeća u stilu starog vijeka.

¹⁹ Plava i žuta, odnosno tri žuta lava (leoparda) na plavom štitu. Grb je poznat od 14. stoljeća. Zastava je u prošlosti bila od dva polja, gornjeg plavog i donjeg žutog, jednake širine. Zastava Splitsko-dalmatinske županije također je plavo-žuta. To su također boje grba obitelji Ponzoni iz Cremona. Simbolika nošenja vode je „služenje narodu“.

Palma Mladi, studija za sliku „Svadba u Kani“

Palma Mladi, studija za sliku "Svadba u Kani", dio

Palma Mladi, "Svadba u Kani", dio

Palma Mladi i suradnik Matej Pončun, Posljednja večera u Hvaru, dio

Federico Fiori Barocci, studija za Posljednju večeru

manirističkog okvira vodonoša iskoračuje kao netko tko pripada svijetu i vremenu preko ruba slike.²⁰ Mogući je to utjecaj Federika Fiorija Baroccija,²¹ slikara iz Urbina velike inovativnosti, kojega Palma spretno citira prema jednoj Baroccijevoj studiji za posljednju večeru.

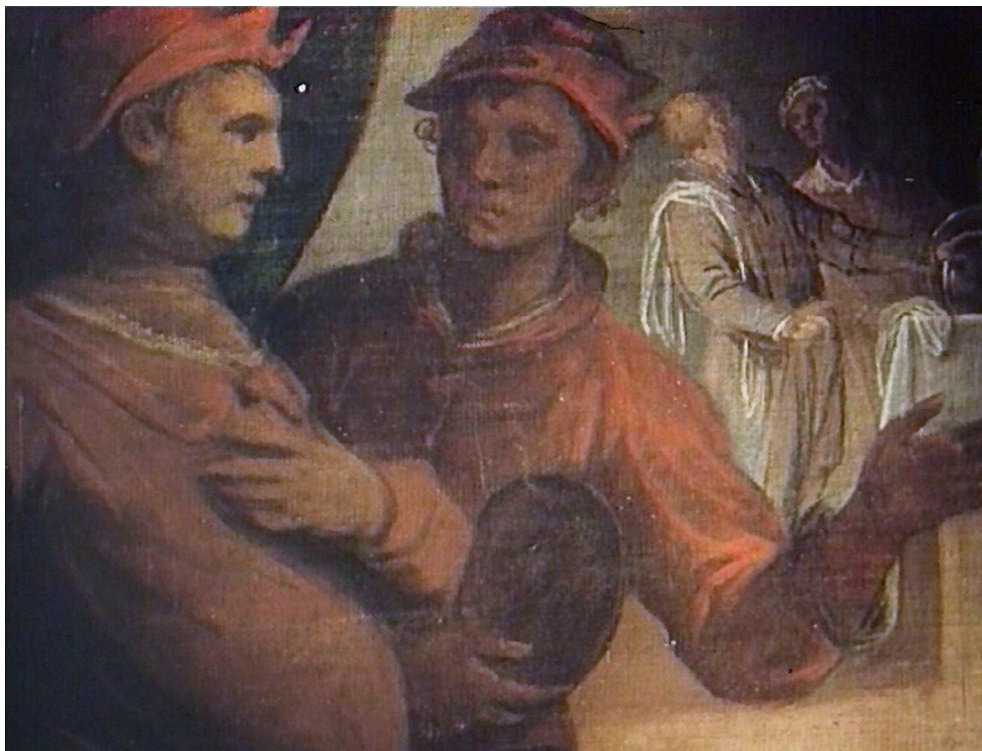
Od ostalih sporednih likova na slici, posebno su zagonetna preostala trojica: dvojica mladića koji stoje posve lijevo kod nekakvog pomoćnog stola i mladić koji leži na suprotnom kraju prostorije. Dok pognuti mladić biva poslužen u sceni iskazivanja milosrđa,²² druga dvojica stoje sa strane jedan pored drugog. Nošnjom i izgledom razlikuju se od svih ostalih likova na slici.

Stariji od njih dugog blijedog lica neobično je trbušast, poput nekoga tko se upravo prejeo. Prikazan je u profilu, pogleda upetog prema naprijed, to jest

²⁰ Ukoliko ima istine u predaji da je na slici i slikarev lik, opredijelila bih se za lik mladog vodonoše, odnosno da bi Pončun mogao biti model za taj lik, u prvom desetljeću 17. st., kada je slikar, rođen oko 1583., bio u svojim dvadesetim godinama.

²¹ Palma i Barocci imali su iste mecene iz Urbina, koje su ih slali u Rim, doduše u različito vrijeme. Gamulin, koji hvarsku sliku atribuirao Matteu Ingoliju, drži ju izrazito manirističkim i najboljim djelom tog ravninskog umjetnika, naglašava pak njegovo okretanje „tintoretizmu Palme Mlađega“ (Posljednja večera u franjevačkom samostanu u Hvaru, *Stari majstori u Jugoslaviji*, Društvo historičara umjetnosti, Zagreb, 1961., 139-146).

²² Mk 2,13-17; Lk 5,27-32: *Odlazeći odande, ugleda Isus čovjeka zvanog Levi gdje sjedi u carinarnici. I kaže mu: „Pođi za mnom!“ On usta i pođe za njim. Dok je Isus bio u kući za stolom, gle, mnogi carinici i grešnici dođoše za stol s njime i njegovim učenicima. Vidjevši to, farizeji stanu govoriti: „Zašto vaš učitelj jede s carinicima i grešnicima?“ A on, čuvši to, reče: „Ne treba zdravima liječnika, nego bolesnima. Hajdete i proučite što znači: Milosrđe mi je milo, a ne žrtva. Ta ne dođoh zvati pravednike, nego grešnike.“ Davanje potrebitima sa stola „Posljednje večere“ može se vidjeti i na drugim sličnim slikama Palme Mlađeg i drugih autora.*

Slika Posljednja večera u Hvaru, dio

desno. Lijevom rukom na prsima nešto drži ili pokriva, možda medaljon masivne vlastelinske ogrlice koju nosi preko odijela dok desnom rukom pridržava ubrus.

Njegov drug je veoma mlad i okrenut licem prema gledatelju. Ispruženom lijevom rukom i kažiprstom²³ pokazuje prema desnoj strani slike, upitno gledajući starijeg druga, a u drugoj ruci drži tanjur ili zdjelu spreman učiniti ono što mu se naloži.

Obojica nose odjeću crvene boje a na glavi izrazito crvenu ali prilično pohabanu dvorogu kapu, koja je starijemu namještena ravno po sredini čela a mlađemu nemarno okrenuta postrance. Tko su ta dvojica koji imaju čast stajati, k tomu s kapama na glavama dok su svi drugi gologlavi, pored stola za kojim se upravo ustanovljava najsvetija kršćanska misterija?

Uobičajeno nazivani poslužiteljima, odjeveni su na način koji može potaknuti i ponešto drugačije zaključke,²⁴ jer su odora crvene boje i dvoroga crvena kapa osnovna nošnja hrvatskih ratnika, tzv. haramija,²⁵ koji su se proslavili u bitci kod

²³ Gesta koja se zove *indico*- pokazujem.

²⁴ Tomislav i Višeslav Aralica, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, Znanje Zagreb, 1991., 108-109.

²⁵ <http://www.enciklopedija.hr/natuknicaharamije> (tur. *harami*: razbojnik, odmetnik; arap. *ḥarāmīyy*: razbojnik, lupež), lako naoružani pješaci u Hrvatskoj. Osnovani su 1539. radi obrane od osmanskog prodora u Hrvatsku. Nakon uspostave Banske krajine postali su sastavni dio njezine obrane. Na čelu jedinice od

Orsaški haramija, Tomislav i Višeslav Aralica, Hrvatski ratnici kroz stoljeća, Znanje Zagreb, 1991., 108-109.

Jan Matejko (1838.-1893.), poljski ratnici 16.st.

Siska 1593. godine.²⁶ Ne izgledaju kao ratnici, nemaju brkova ni brade, ne može se sigurnošću reći da ta dva lika na slici jesu ili nisu vojnici.²⁷ Isto tako, nemaju nikakvih ukrasa niti oružja, nikakvih naznaka prekaljenosti ratničke kaste odnosno profesije. Stoje, više poput povlaštene publike nego kao posluga. Odjeveni su u pohabane kape i odijela nalik onima koje je nosila pobjednička hrvatska vojska u bitci kod Siska i drugim, nažalost, brojnim bitkama onoga zlosretnog vremena hrvatske povijesti.

Budući, da im je dopušteno s tim kapama na glavama stajati pred Kristom i apostolima, treba zapitati, je li crvena kapa kakvu mladići nose u ovoj posebnoj prilici, nepoštivanje, drskost, sveto neznanje, modni dodatak, ili je tek onaj dio časne nošnje, po kojem su prepoznatljivi i kada su uredni i obrijani, bez sjajne dugmadi, bez perjanica, kubura, sablji i noževa,²⁸ kojim se, koliko je moguće diskretno, ukazuje koja im je služba i koje zasluge.

Za lik mršavog mladića snažne građe s čistim povojem na ruci i preko golih prsiju, koji leži pored stola, predaja će reći da prikazuje slikara kojemu je pružena pomoć kada je obolio ili se još naziva prosjakom koji prima milostinju. No prisutnost dvojice haramija govori da bi on mogao biti njihov ranjeni sudrug, koji je trenutno u velikoj milosti domaćina. Pokriven je crvenim pokrivačem, možda upravo svojom vojničkom vunenom kabanicom radi kakvih su hrvatske ratnike „predziđa kršćanstva“ nazivali „crvenim kapucinima“²⁹. Uz pomoć drugova i štake koja se vidi pored njega, doveden je u društvo svetih te prima zasluženu okrepu.

Hvarska slika „Posljednje večere“ nije jedina slika koja se pripisuje Palmi Mlađem odnosno njegovoj školi, na kojoj se mogu uočiti likovi u karakterističnoj nošnji nalik onoj koju su nosili hrvatski ratnici, odnosno koji nose crvene kape.

50 haramija bio je *vojvoda* ili *harambaša*. Haramijama su nazivani i neplaćeni pripadnici narodne vojske u Slavoniji koji su čuvali granicu prema Osmanskomu Carstvu. Haramije su raspušteni u XVIII. st. ustrojavanjem graničarskih pukovnija.

²⁶ Velika i sjajna pobjeda godine 1593. kod Siska koja je bila prekretnica u ratu Hrvata s Turcima, oduševila je cijelu kršćansku Europu. Povjesničari bilježe da je nakon ove pobjede Toma Erdődy, glasno uskliknuo: *In Deo vici!* (U Bogu pobijedih!). Papa Klement VII. pohvalio je pobjednike posebnim pismom, a španjolski kralj Filip II. je odlikovao hrvatskog bana Erdődya imenujući ga vitezom reda „sv. Spasitelja“ 15. svibnja 1595. godine. Toma Erdődy, bio je protureformator, na saboru u Požunu 1608., izvukavši mač iz korica izjavio je: *Ovim ću mačem istjerati tu Luteransku kugu iz naše zemlje, prije ćemo se odvojiti od Ugarske, nego dopustiti, da se ona ukorjeni u našim krajevima.*

²⁷ Odijela ratnika odnosno vojnika u to vrijeme su uvijek bila raskošna, s barem nekim ukrasima, dugmadima, gajtanima, pojasevima i sl. Kape također u pravilu imaju nekakve ukrase. Na slikovnim prikazima onoga vremena to su pera, i to u ratničkoj kulturi krajeva sukobljenih s Turskim carstvom 3 pera koja stoje s prednje strane kape. Zahvaljujem gospodinu Višeslavu Aralici na stručnoj pomoći i obrazloženju.

²⁸ Na isti način bismo mogli dovesti u pitanje identitet bilo kojeg lika na slici ukoliko bismo tražili atribute svakog pojedinog apostola jer nema lavova, orlova i bikova, nema tipično židovske odjeće ili frizura općenito je ikonografija slike stilizirana. Oslanjamo se na osnove priče pa ipak smo sigurni da prikazuje posljednju večeru.

²⁹ Marijana Gušić, *Odjeća Senjskih Uskoka i Bunjevaca. Senjski zbornik 10-11/1984.*, 73-116.:

Taj veliki plašt od najboljeg je tamnocrvenog sukna. Krojen je zvonoliko i u bogatim naborima pada niže koljena. Takav plašt obično ima okovratnik koji se u kroju produžuje ravno od ramena, a na svom je pročelju sastavljen u kukuljicu. Na tom je ravnom sastavu kukuljice ukrasna pruga od zlatnog gajtana i veza.

U Poreču, na slici Posljednja večera Palme Mlađega koja se nalazi u Eufrazijevoj bazilici, naslikan je pored stupa mlađahni poslužitelj u tamnom kaputiću s dvostrukim redom našivenih ukrasnih uzica³⁰ i dugoj crvenoj kapi koja mu pada na rame, što je bila uobičajena nošnja husara.³¹ Tkana vojnička „šćavina“³² prebačena mu je preko ramena i ruke te skupa s njome poslužuje oko stola apostole i Krista. Na slici posljednje večere iz Bergama, koja se pripisuje Sante Perandi, također poslužuju likovi sa crvenim kapama.

Palma Mlađi je primao puno narudžbi koje su mu pomagali izvršavati pomoćnici i suradnici, što je relativno dobro dokumentirano. Do pred kraj je svog života izvršavao i narudžbu pale za glavni oltar hvarske Katedrale, a možda i drugih slika za Hvar, za druge naručitelje, koje sam nije uspio završiti. Naime i za drugu Palminu sliku u Hvaru, oltarnu palu iz Franjevačkog samostana, „Stigmatizacija sv. Frane“, stručnjaci se slažu da je na njoj radio netko drugi te, da nije potpisana, teško bi bilo zaključiti da se radi o slici Palme Mlađeg. Kao što je Palma dovršio Tizianovu posljednju sliku, nastojeći kopirati stil svog preslavnog učitelja, izvjesno je da je Palminu sliku za glavni oltar hvarske Katedrale završio Nikola Reinieri Mabuseo.³³ Mabuseo nije bio prvi izbor operarija crkve, nakon što je Palma umro ne dovršivši sliku, već je to bio Sante Peranda, učenik i suradnik Palme Mlađeg, koji taj posao za Hvar nije preuzeo.

Kako kazuje predaja s početka ove priče, hvarski su franjevci i samostan, bogato nagrađeni slikom „Posljednje večere“ za svoje dobročinstvo, za pruženu njegu oboljelom slikaru. U hvarskom samostanu oporavljali su se, od samog njegovog osnutka, bolesni mornari, redovnici i drugi, to je tradicija koja, donekle, još uvijek traje. Radi velikog mnoštva ranjenih ratnika koji su sudjelovali u bitci kod Siska 1593., moguće je, da je i hvarski franjevački samostan solidarno prihvaćao ranjenike. Umjetnička slika posljednje večere, velikog formata i vrijednosti, raskošna je zahvalnica. Takvo nadarje dostojno kralja, upućuje na to, da mecenu valja potražiti među Habzburgovcima, u austrijskom i hrvatskom caru Rudolifu II.,³⁴

³⁰ Ponegdje sam za takav kaputić pronašla da se naziva atila.

³¹ Husari su laka konjica koja se razvila tijekom ratova s Turcima u Hrvatskoj i Ugarskoj tijekom 15. i 16. stoljeća. Husari su bili ustrojeni u manje skupine i banderije koji su služile na granici s Osmanskim Carstvom.

³² Gušić, *Odjeća Senjskih Uskoka*:

Anonim kaže kako Uskok vojnik osim kabanice svagda nosi sa sobom i svoju „šćavinu“. To je manji pokrivač ili zapravo veliki šal od grube domaće vune u zagasito sivim ili smeđim tonovima sirove ovčje vune. Šćavinom zove se i danas takav manji pokrivač koji u srednjoj Dalmaciji u seoskim i malograđanskim kućama služi na mnogo načina: kao ogrtač prebačen na ramena za kraći izlazak po nevremenu, kao posteljni pokrivač a i kao prostirka na drvenim sjedalicama i klupama u sobi i kuhinji. Anonim zna da Uskoci šćavinu vješaju na kakvu granu ili stablo nad ležajem na golom tlu da se zaštite od vjetrova i kiše, a nose je i na brod.

³³ Cvito Fisković, *Hvarska katedrala*, Split, 1976.

³⁴ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica>. Rudolf II. hrvatsko-ugarski kralj i rimsko-njemački car (Beč, 18. VII. 1552. - Prag, 20. I. 1612). Sin kralja i cara Maksimilijana II., koji ga je 1572. okrunio za hrvatsko-ugarskog kralja, a 1575. za češkog kralja. Nakon očeve smrti (1576.) postao je rimsko-njemačkim carem. Djetinjstvo je proveo na španjolskom dvoru gdje su ga odgajali isusovci, što je odredilo njegov kasniji nesnošljiv odnos prema protestantima. Kao vladar više se na svojem dvoru u Pragu bavio alkemijom, astrologijom i astronomijom nego državnim poslovima. Nadajući se da će pridobiti za sebe češke protestante, Rudolf je izdao 1609. privilegij (Maiestas) kojim daje protestantima povlastice. Unatoč tomu izgubio je

ljubitelju umjetnosti i samom slikaru, kolekcionaru i štovatelju Palme Mlađeg, ili njegovom rođaku Filipu II., kralju Španjolske.³⁵

Koncepcija hvarske „Posljednje večere“ srodna je drugim slikama iste tematike koje se mogu povezati sa Palmom Mlađim i njegovom radionicom i suradnicima, stoga se može pretpostaviti, da je Palma Mlađi od svog, i inače velikog naručitelja, austrijskog dvora odnosno cara Rudolfa II, primio krajem 16. ili početkom 17. stoljeća narudžbu nekoliko slika s temom posljednje večere. Slike su trebale biti namijenjene čuvanju uspomene na slavnu pobjedu Austrije i Hrvata protiv Turaka, poticati na pobožnost i biti znakom zahvalnosti³⁶ za solidarnost katoličkih institucija u pružanje skrbi ranjenim i bolesnim ratnicima. Palma Mlađi je radi izvršenja narudžbe angažirao svoje suradnike što je i inače uobičajao. Nekadašnji Palmini učenici Sante Peranda i Matej Pončun (Matteo Ponzoni) izrađivali su ili dovršavali neke od slika zahvalnica iz spomenute narudžbe Palme Mlađega, po Palminim studijama odnosno kartonima, što je kasnije izazvalo nedoumice prilikom određivanja autorstva. Ipak, teško je vjerovati da bi Pončun svojim potpisom na hvarskoj slici dovodio u pitanje raspoznatljiv udio svoga učitelja Palme Mlađega, prije bi se moglo reći, da je isticao svoj osobni umjetnički doprinos djelu, prema kojem divljenje i zanimanje ne slabi ni stoljećima poslije.

svaku vlast i u Češkoj, koju je također morao predati bratu Matiji (1611.). Potkraj života duševno je obolio.

³⁵ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica>; Filip II., španjolski kralj (Valladolid, 21. V. 1527. - El Escorial, 13. IX. 1598.). Sin Karla V. Napuljski kralj (1554.), gospodar Nizozemske (1555.); nakon povlačenja Karla V. (1556.), kralj Španjolske, Sicilije, Sardinije i golemoga kolonijalnog carstva (Austriju i carsku krunu dobio je Karlov brat Ferdinand I.; tako su se Habsburgovci podijelili na španjolsku i austrijsku granu). Apsolutist i fanatičan katolik svojom je politikom izazvao ustanak u Nizozemskoj, koji je doveo do neovisnosti sjeverne nizozemske pokrajine (1581.). Njegovo brodovlje pobijedilo je osmansko kraj Lepanta (1571.), ali on uglavnom snosi krivicu što ta pobjeda nije iskorištena - Dvorska slikarica španjolskog dvora bila je glasovita Sofonisba Anquisola, rodom iz Cremona, baš kao i Matej Pončun (Matteo Ponzoni). Štoviše, Matejev je otac Claudio bio pripadnikom te ugledne Cremonske obitelji, bliske moćnim milanskim knezovima, obiteljima Sforza odnosno Montefeltre i Visconti, kao i Bianca Ponzoni, majka Sofonisbina, čiji je prekrasan portret Sofonisba izradila.

³⁶ Grčki εὐχαριστία - zahvalnost

Nives Tomasović

THE LAST SUPPER IN HVAR - A GLORIOUS MEMORIAL

Summary

The topic of the article is the famous painting of Hvar, „Last Supper“, mysterious atmosphere of its origin and authorship, the circumstances of commissioning the painting and a probable commissioner. Tracing the line of earlier attributions of the painting to Jacopo Negretti known as Palma the Younger (Venice, 1548.-1628.) and his school, or Matteo Ponzoni (Venice, 1583.-1663.), both attributions are considered to be correct, as painting is the work of Palma the Younger and his associate and student, Matteo Ponzoni.

Describing the two young men, dressed in red by the table of the eucharistya, wearing specific red caps, worn by Croatian warriors called “haramias”, at the end of the 16th century, together with a wounded young man lying next to the table, it is assumed that the painting commemorates the Croatian Army’s struggle against the Turks, possible great victory Croatian infantry won in the battle near the city of Sisak in 1593. Following this idea, it is concluded, that such a valuable painting could indeed be a gift of the gratitude to the Franciscan monastery, for the reception and care of the wounded, and not from the sick, and needy of care, painter, according to a legend of the origins of the painting, and that was donated by the Austrian court, with which Palma the Younger maintained artistic connection.

(Translation: Nives Tomasović)